

Edycja krytyczna *Listu przyjacielskiego* Krzysztofa Bronisza z traktatu Piotra Umiastowskiego *Nauka o morowym* *powietrzu na czwory księgi rozłożona* (1591)

ANNA SITKOWA

ORCID: 0000-0001-9861-4606

(Uniwersytet Śląski w Katowicach)

W 1591 roku „wyszła na światło” w Krakowie *Nauka o morowym powietrzu na czwory księgi rozłożona*¹. O jej autorze, Piotrze Umiastowskim, wiedzę mamy nader skąpą, a co więcej – opartą głównie na informacjach, jakie zawarł na kartach jednego dzieła oddanego pod prasę drukarską².

Umiastowski, którego życie przypadło prawdopodobnie na przełom XVI i XVII wieku, „pisał się” z Klimont, zaś przedstawiał jako doktor „w filozofiej i w lekarskiej nauce” (karta tytułowa; k. D)³. W liście dedykacyjnym skierowanym do Jerzego Czartoryskiego (ok. 1560–1626), w którym oddawał dzieło pod opiekę księcia jako „życzliwy i powolny sługa” (k. D), określił się jego dawnym „preceptorem” (k. [C₄]). Autor poinformował także, że uczył się w Krakowie (k. 58), a jego mentorem „w lekarskiej nauce” był „Hieronim Merkuriał, wielkiego rozumu człowiek”, któ-

- 1 P. Umiastowski, *Nauka o morowym powietrzu na czwory księgi rozłożona*, Andrzej Piotrkowczyk, Kraków 1591. W cytatach z egzemplarza ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie/ Muzeum Książąt Czartoryskich (sygn. 2483 cim.) zastosowano zasady transkrypcji obowiązujące w edycjach typu „B”. Por. K. Górski et al., *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt, przykłady oprac.* J. Woronczak, Wrocław 1955. W wywodzie tytuł dzieła będzie przywoływany także w wersji skróconej (*Nauka*).
- 2 Na ów fakt zwrócił uwagę W.A. Maciejowski, *Piśmiennictwo polskie*, t. 3, Warszawa 1852, s. 340. Zob. też K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 32, wyd. S. Estreicher, Kraków 1938, s. 25.
- 3 Niepaginowane karty, zawierające teksty należące do literackiej ramy wydawniczej utworu, oznaczono w sposób następujący: wielka litera alfabetu wskazuje składkę, liczba arabska w dolnym indeksie kartę w tej składce, „r” pierwszą a „v” odwrotną stronę karty, z kolei paginowane karty poradnika na czas zarazy oznaczono cyframi arabskimi. W nawiasy kwadratowe ujęto informacje o lokalizacji przywoływanych miejsc z kart niezawierających w oryginale żadnych oznaczeń.

rego kilkakrotnie wspominał jako swego „dobrodzieja” (k. 17v; zob. też k. 66v i 68v). Hieronymus Mercurialis (1530–1606), słynny włoski lekarz, w którym upatrywano kandydata na medyka polskiego króla⁴, wykładał medycynę w Padwie w latach 1569–1587. O tym, że zagraniczny wojaż Umiastowskiego nie ograniczył się tylko do Italii, świadczą zawarte w *Nauce* opisy przypadków medycznych, z którymi zetknął się „w mieście przednim francuskim, w Paryżu” (k. 34)⁵.

Te skąpe informacje możemy dziś w pewnym stopniu potwierdzić źródłowo. Wacław Aleksander Maciejowski do konstatacji, że Umiastowski „pochodził z Klimontowa” [sic!], wtrącił pytanie: „(z którego, bo jest ich kilku?)”⁶. Wątpliwość słuszna, ale można założyć, że ojczystym gniazdem autora *Nauki* były Klimonty, inaczej zwane Umiastów (Umiastowo) na Mazowszu⁷. Umiastowskich próżno szukać jednak w *Herbach rycerstwa polskiego*⁸ Bartosza Paprockiego (ok. 1543–1614). Z kolei Kasper Niesiecki (1682–1744) wśród członków rodu Umiastowskich pięczętujących się herbem Roch (Pierzchała, Kolumna) wymienił autora *Nauki*⁹.

Franciszek Giedroyc, informując, że Piotr z Umiastowa uzyskał stopień bakałarza na Akademii Krakowskiej¹⁰, zwrócił uwagę, że księga promocyjna z 1574 roku „zwie go Miastowskim P[iotrem]”¹¹. Przyjmując, że zapis odnosi się do przyszłego autora *Nauki*, dodajmy, że „Petrus Stanisłai Miastowski”¹² został wpisany w poczet studentów krakowskiej uczelni dwa lata wcześniej, w roku 1572. W niektórych opracowaniach pojawiają się informacje na temat towarzyszenia Piotra z Klimont księciu Czartoryskiemu w czasie jego podróży zagranicznej¹³. Przypuszczenie to zdaje się potwierdzać wzmianka zawarta przez Umiastowskiego w liście dedykacyjnym. Przypomniał bowiem, niejako z pozycji świadka, że książę, „w cudzych

4 Zob. A. Knot, *Dwór lekarski Stefana Batorego*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1928, t. 8, nr 2, s. 151–228 (na s. 171 wśród uczniów włoskiego medyka został wymieniony „Umiastowski” [sic!]).

5 Zob. też P. Umiastowski, *Nauka...*, k. 42v, 47, 47v, 69, 80v.

6 W.A. Maciejowski, *Piśmiennictwo...*, s. 340.

7 Zob. *Umiastów*, hasło w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, red. B. Chlebowski, według planu F. Sulimierskiego, Warszawa 1892, s. 797.

8 Por. B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, Maciej Garwolczyk, Kraków 1584.

9 Zob. K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 9, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1842, s. 199. (Pierwodruk: *Korona Polska*, t. 4, Drukarnia Collegium SJ, Lwów 1743).

10 Zob. F. Giedroyc, *Źródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce*, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 1909, t. 105, nr 3, s. 322.

11 Ibidem; *Statuta nec non liber promotionum philosophorum in ordinis universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*, edidit J. Muczkowski, Cracoviae 1849, s. 213.

12 *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. 3: (*Ab anno 1551 ad annum 1606*), fasciculus 1: (*Ab anno 1551 ad annum 1589*), editionem curavit A. Chmiel, Cracoviae 1896, s. 83.

13 Zob. S. Kościński, *Słownik lekarzów polskich*, Warszawa 1883, s. 547.

krajach się ćwicząc¹⁴, stracił brata, który pod Pskowem poniósł „niespodziewaną i prędką śmierć” (k. [C₄])¹⁵. Jak czytamy w biografii Czartoryskiego, po zakończeniu nauki u wileńskich jezuitów w 1579 roku przyszedł starosta łucki wyjechał „za granicę, a m[iędzy] i [nnymi] był w l[atach] 1582–[158]3 we Włoszech¹⁶. Czas odbywania tej peregrynacji okazuje się zbieżny z dokumentem potwierdzającym medyczne studia Umiastowskiego w Italii. „W Atti del Collegio Medici e Filosofi uniwersytetu padewskiego zapisano¹⁷: „[1582] Petrus Umiastovius de Chimonti, Polonus, fuit exam[inatus] in art[ibus] et med[icina] [...]”¹⁸. W biografii księcia Czartoryskiego nie pojawia się nazwisko Umiastowskiego jako jego nauczyciela, towarzysza podróży, lekarza bądź autora dedykującego mu dzieło¹⁹.

Nauka o morowym powietrzu na czwory księgi rozłożona – od ponad dwustu lat obecna w piśmiennictwie naukowym²⁰, przez niektórych badaczy bardzo wysoko

14 *ćwicząc* – kształcąc, edukując.

15 Według Andrzeja Michalskiego (zob. idem, *O pochodzeniu i początkach kariery domu książąt Czartoryskich*, „Słupskie Studia Historyczne” 2013, nr 19, s. 65) Jan Czartoryski poległ pod Pskowem przed 8 stycznia 1581 r.

16 E. Latacz, *Czartoryski Jerzy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, red. W. Konopczyński, Kraków 1938, s. 277.

17 F. Giedroyc, *Źródła...*, s. 322.

18 S. Windakiewicz, *Materiały do historii Polaków w Padwie*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” 1892, t. 7, s. 163. Zob. też J. Lachs, *Polscy uczniowie padewskiej szkoły lekarskiej (ciąg dalszy)*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1924, t. 1, nr 3/4, s. 281.

19 Zob. E. Latacz, *Czartoryski Jerzy...*, s. 277–278. Zob. też A. Michalski, *O pochodzeniu...*, s. 47–71.

20 Zob. np. F. Bentkowski, *Historia literatury polskiej*, t. 2, Warszawa–Wilno 1814, s. 449; J.N. Lernet, *Rozprawa o morze*, tłum. K.T. Soczyński, „Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk” 1817, t. 11, s. 10–11; I. Chodynicki, *Dyktjonarz uczonych Polaków*, t. 3, Lwów 1833, s. 291; L. Gąsiorowski, *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych aż do czasów najnowszych*, t. 1, Poznań 1839, s. 301; W.A. Maciejowski, *Piśmiennictwo...*, s. 340–342; M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. 9, Kraków 1857, s. 560; F. Siarczyński, *Obraz wieku panowania Zygmunta III*, t. 2, Poznań 1858, s. 281; F.M. Sobieszczański, *Umiastowski (Piotr)*, w: *Encyklopedia powszechna [S. Orgelbranda]*, t. 26, Warszawa 1867, s. 11; T. Wierzbowski, *Bibliographia polonica XV ac XVI ss*, vol. 1, Varsaviae 1889, s. 127; L. Kubala, *Czarna śmierć*, w: idem, *Szkice historyczne*, seria druga, Lwów 1880, s. 159, 167; F. Giedroyc, *Mór w Polsce w wiekach ubiegłych. Zarys historyczny*, Warszawa 1899, s. 11–14; Ł. Charewiczowa, *Kłęski zaraz w dawnym Lwowie*, Lwów 1930, s. 60; M.R. Mayenowa, *Walka o język w życiu i literaturze staropolskiej*, bibliografię oprac. B. Otwinowska, L. Pszczołowska, J. Puzynina, Warszawa 1955, s. 110; Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1981, s. 278; A. Wyrobisz, *Misericordia pestis tempore. Postawy i zachowania w czasie zarazy w Polsce nowożytnej (XVI–XVIII w.)*, w: *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, A. Karpiński, Warszawa 1999, s. 209–220; A. Karpiński, *W walce z nierwidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000; M. Gajewska, *Epidemia dżumy w Rzeczypospolitej w świetle XVI–XVII-wiecznych traktatów medycznych i zielników. Profilaktyka indywidualna*, w: *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, [cz. 1], red. A. Karpiński, Warszawa 2009, s. 9–50; S. Wrzesiński, *Epidemie w dawnej Polsce*, Zakrzewo 2011, passim; J. Kracik, *Staropolskie postawy wobec zarazy*, wyd. 2. uzup., Kraków 2012, passim. Dzieła Umiastowskiego nie wymienili: B. Tkacz, *Ważniejsze traktaty o chorobach zakaźnych z krakowskiej szkoły od XV do XVII wieku*, „Przegląd Epidemiologiczny” 1964, nr 2, s. 249–254; A. Michalski, *Epidemie dżu-*

oceniona²¹ – choć zakończyła swój wydawniczy żywot na pierwodruku²², ostatnio ponownie zyskała zainteresowanie historyków literatury i języka polskiego²³. Jednakże wśród dotychczasowych wypowiedzi na temat *Nauki* rozważania nad jej literacką ramą wydawniczą²⁴ należały do rzadkości i raczej nie wychodziły poza spostrzeżenia czysto rejestracyjne.

Tymczasem literacka oprawa tego druku, szczególnie w zakresie tekstów poprzedzających medyczny wywód, prezentuje się imponująco, zwłaszcza na tle innych tego rodzaju szesnastowiecznych publikacji polskich autorów²⁵. Do lektury *Nauki o morowym powietrzu na czwory księgi rozłożonej* wprowadzały bowiem: wspomniany list dedykacyjny wraz z poprzedzającym epistołę stemmatem²⁶ (wiersz *Na herb Jaśnie Wielmożnego Pana Pana Jerzego Książęcia Czartoryskiego na Klewaniu etc., etc.* podpisał Mikołaj Pecziowic Rabiński); anonimowe utwory wierszowane: *Na herb* oraz *Na autora*; *List przyjacielski upominający Autora do wydania tych ksiąg*; przedmowa pod tytułem *Autor do Czytelnika taskawego*, a także wierszowane: *Przedmowa do czytelnika* Mikołaja Pecziowica Rabińskiego; *Druga do czytelnika* Piotra Kościńskiego; *Trzecia do tegoż* Michała Morzyńskiego, zwieńczone frazą *Ad maiorem gloriam Dei*. Elementy wstępne zamykała swoista „bibliografia załącznikowa” zatytułowana *Pilne*²⁷ *zebranie autorów sławnych, któremi w tych księgach dowodzę*²⁸ oraz spis treści *Summa rozdziałów czworga ksiąg dla pędzszego nalezienia*.

my na ziemiach księstwa klewańskiego ksiąg Czartoryskich, w: *Symposium na temat Epidemii w Polsce od czasów najdawniejszych po czasy współczesne. Teksty referatów*, Kraków, 17–18 listopada 2005, Kraków 2005, s. 260–278.

- 21 Zob. np. J.N. Lernet, *Rozprawa...*, s. 11; I. Chodynicki, *Dykcjonarz...*, s. 291; K. Starczykowska, „Pomiędzy nadzieją a trwogą”. *Życie codzienne w czasie ucieczek przed epidemiami w Rzeczypospolitej od połowy XVI do początku XVIII wieku*, w: *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, cz. 2, red. A. Karpiński, Warszawa 2014, s. 25.
- 22 Krótkie fragmenty z księgi pierwszej tego dzieła zostały przedrukowane w: *Wybór tekstów źródłowych do dziejów medycyny polskiej*, red. T. Brzeziński et al., Kraków 1983, s. 120–122.
- 23 Zob. np. B. Faron, *Jak przetrwać zarazy w dawnej Polsce*, Kraków 2021, passim; D. Kowalska, *Obraz zarazy w świetle traktatu medycznego Piotra Umiastowskiego pt. Nauka o morowym powietrzu na czwory księgi przełożona [sic!] (1591)*, „Roczniki Humanistyczne” 2021, t. 69, nr 6, s. 85–104; D. Śnieżko, *Morowe powietrze w perspektywie uniwersalnej: Kronika, to jest historia świata (1564)* Marcina Bielskiego, „Tematy i Konteksty” 2021, nr 11: *Literatura wobec kryzysu epidemii*, s. 76.
- 24 Zob. m.in. R. Ociecek, *O różnych aspektach badań literackiej ramy wydawniczej w księzkach dawnych*, w: *O literackiej ramie wydawniczej w księzkach dawnych*, red. R. Ociecek, Katowice 1990, s. 7–19; eadem, *Rama utworu*, hasło w: *Słownik literatury staropolskiej. (Średniowiecze. Renesans. Barok)*, red. T. Michałowska, współudział B. Otwinowska, E. Sarnowska-Temierusz, Wrocław 1990, s. 684–688.
- 25 Zob. A. Sitkova, *Literacka rama wydawnicza w edycji dzieła Malchera Piotrkowity pt. „Przeciw morowemu powietrzu przestroga”*, „Tematy i Konteksty” 2021, nr 11: *Literatura wobec kryzysu epidemii*, s. 110–127.
- 26 Por. F. Pilarczyk, *Stemmata w drukach polskich XVI wieku*, Zielona Góra 1982, s. 195.
- 27 *pilne* – staranne.
- 28 Uwagi na temat tego wykazu zob. M. Kuran, *Źródła barokowej wiedzy medycznej i ich autorytetu oraz*

Wśród wymienionych tekstów szczególną uwagę zwraca *List przyjacielski upominający Autora do wydania tych ksiąg*, napisany przez Krzysztofa Bronisza w Mrucynie 7 września 1590 roku. Publikowanie prywatnych korespondencji w funkcjach kaptatycznych czy też reklamowych nie jest w dawnej książce zjawiskiem częstym, choć niezwykle interesującym. Wystarczy przypomnieć list Jana Kochanowskiego (1530–1584) do Jana Zamoyskiego (1542–1605), zamieszczony na czele *Odprawy posłów greckich* (1578)²⁹, czy listy Anny Jagiellonki (1523–1596) oraz Stefana Batorego (1533–1586) do Marcina Białobrzeskiego (ok. 1530–1586), który wydrukował je w swym dziele pod tytułem *Postilla orthodoxa* (1581)³⁰.

Swoistą odpowiedź na *List przyjacielski upominający Autora do wydania tych ksiąg* zdaje się stanowić tekst *Autor do Czytelnika łaskawego*, podpisany przez Piotra z Klimont w Klewaniu 22 kwietnia 1591 roku, zaś za punkt odniesienia dla obu wypowiedzi należy uznać list dedykacyjny Umiastowskiego do Jerzego Czartoryskiego. Trzy wymienione teksty są datowane, dzięki czemu możemy precyzyjnie określić czas oczekiwania dzieła na druk.

Przypisanie, obejmujące dwadzieścia dwie nieliczbowane strony (*in quarto*), zostało podpisane przez Umiastowskiego w Łucku 12 września 1589 roku. „W filozofii i w lekarskiej nauce doktor” na siedemnastu stronach sformułował, obok pochwały „zacności” medycyny uznanej za „wynalezienie boskie” (k. A₂), także jej apologię, gdyż sztukę lekarską „ludzie szaleni a nieuważni lekce poważają” (k. B₂). Na pozostałych pięciu stronach dedykacji „jako we zwierciadle” „przejrzała się” konwencja listu dedykacyjnego³¹. Autor oddawał dzieło napisane z pilnością i trudem pod opiekę księcia, który miał stać się jego obrońcą przed wszelakimi „zoilami” – złośliwymi i zawistnymi czytelnikami³². Jednym z istotnych powodów zredagowania *Nauki* było pragnienie jej twórcy, „aby ludzie ratunek jaki mieli a jako bydlę nierozumne nie zdychali” (k. C₂), „zwłaszcza tych krajów [...], w których albo o doktora trudno, albo go zgoła nie masz” (k. C_{3 verso}). Pochwale rodu adresata towarzyszyło z kolei przekonanie, że „ten tedy pierwszy owoc z ogroda”

zaufanie wobec leczących w świetle wybranych tekstów z pierwszej połowy XVII w. o zwalczaniu dżumy, „Analecta” 2020, nr 2, s. 67.

29 Zob. R. Ociecek, *Dedykacje Jana Kochanowskiego*, w: eadem, *Studia o dawnej książce*, Katowice 2002, s. 63.

30 Zob. A. Sitkova, *O tekstach zalecających w postylli Marcina Białobrzeskiego*, w: *Wypowiedzi zalecające w książce dawnej i współczesnej*, red. M. Jarczykova, B. Mazurkova, współudział M. Marcinkowska, Katowice 2015, s. 131–142.

31 Zob. R. Ociecek, *Staropolskie listy dedykacyjne*, w: eadem, „*Starorodne wizerunki*”. *O wierszowanych listach dedykacyjnych z XVII wieku*, Katowice 1982, s. 17–27.

32 O staropolskich konkretyzacjach Zoila zob. T. Mikulski, *Ród Zoilów. Rzecz z dziejów staropolskiej krytyki literackiej*, w: idem, *Rzeczy staropolskie*, wstęp W. Weintraub, Wrocław 1964, s. 15–119.

(k. [C₄]) Umiastowskiego Czartoryski przyjmie chętnie i z życzliwością, co pobudzi Piotra z Klimont do podjęcia dalszych wydawniczych przedsięwzięć.

Nadzieje autora, że książkę „w kącie ciemny (jako ini czynią)” jego pracy „zarzucić” nie będzie „raczył” (k. [C₄ verso]), nie spełniły się. Z tego, że drugą księgę zamknął Umiastowski rozdziałem zatytułowanym *Prognosticon albo wróżenie, jeśli się morowego powietrza w przyszłym roku, to jest w tysiącnym pięćsetnym dziewięćdziesiątym mamy spodziewać albo nie* (k. 36–39), można wywnioskować, iż liczył on na szybką publikację swego dziełka, możliwą zapewne dzięki wsparciu finansowemu księcia Czartoryskiego. Wiedza i doświadczenie Piotra z Klimont, którego Bóg „jako w obcych krainach, tak w ojczyźnie po wielokroć z srogiej plagi morowego powietrza” „wyswobodzić raczył” (k. C₂), skłaniały go do twierdzenia, że ogniska epidemii, rozwijającej się od 1588 roku na ziemiach polskich, w 1590 nie wygasną, choć – jak oznajmiał – „rad bym wam na rok przyszły to jest dziewięćdziesiąty nowinę najlepszą, najmilszą, najwdzięczniejszą, najpociesznieszczą powiedział” (s. 37)³³. Skoro zatem rodakom zagrażała zaraza, podanie do druku antymorowego poradnika spisane „na cześć i chwałę Panu Bogu i ludziom wszystkim ku pożytku” (s. 103 verso) wydawało się sprawą niecierpiącą zwłoki. O tym, że argumenty Piotra z Klimont nie przekonały adresata listu dedykacyjnego, świadczy *List przyjacielski upominający Autora do wydania tych ksiąg* (k. D₂ verso–D₃).

»» *List przyjacielski upominający Autora do wydania tych ksiąg*

W wielu inszych rzeczach, częścią w ważnych, częścią też w potocznych³⁴, częstokroć zwykłem do Waszej Miłości pisać, które moje pisania jakowegokolwiek sposobu bywały, zawsze były od Waszej Miłości mile poważane i wdzięcznie przyjmowane. Acz ci już wiele lat upłynęło, jakom Akademiej Krakowskiej, matce naszej młodości, waledykowałam³⁵, jednak będąc ja synem życzliwym onej, jest mi to rzecz ucieszna wszystko dobre o niej słyszeć, także i o tych, którzy z niej (jako z konia trojańskiego rycerze przedni) ludzie wielkiej nauki, rozrywki³⁶ i powagi wychodzą. Tejże matki, której i ja, Wasza Miłość jest

33 W tym, że Umiastowski się nie pomylił, upewnia zestawienie: *Epidemie w dużych miastach Rzeczypospolitej w latach 1501–1750* dokonane przez Andrzeja Karpińskiego (*W walce z niewidzialnym wrogiem...*, s. 313). Zob. też I. Lewandowska-Malec, *Ratunek przed morowym powietrzem. Bezpieczeństwo obrad sejmowych i sejmikowych na przełomie XVI i XVII wieku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2008, t. 9, s. 59.

34 *potocznych* – zwyczajnych.

35 *waledykować* – (łac. *vale-dico*) mówić: bądź zdrów!; żegnać się.

36 *rozrywka* – bystrość, dowcip, roztropność.

*alumnus*³⁷, i takiego pokarmu Waszej Miłości obficie dodała, że go i inszym może Wasza Miłość hojnie udzielać. Co ja będąc od Waszej Miłości laty starszy, za pobudzeniem³⁸ ludzi zacnych i mądrych, za słuszną rzecz rozumiałem, abym Waszą Miłość upomniał, żeby Wasza Miłość klejnotu tak drogiego, od Pana Boga sobie powierzonego, w kąty a³⁹ w ciemności nie krył, ale żeby go Wasza Miłość między ludzkie pokazał a tym ludziom pożytek uczynił. *Naukę o morowym powietrzu*, którą Wasza Miłość dosyć dostatecznie⁴⁰ opisał, ludzie rozsądku wielkiego, którym się jej dostało czytać, ci wszyscy pracą niemałą Waszej Miłości wielce wysławiają i z wielkim oczekiwaniem żądają, widząc czasu nawiedzenia Bożego być barzo pożyteczną, aby tym prędzej na światło wyszła. Mam za to⁴¹, że moje upomnienie braterskie, będzie od Waszej Miłości poważone i wdzięcznie przyjęte. Na ten czas zdrowia dobrego i pociech wszelakich w błogosławieństwie Bożym Waszej Miłości prawdziwie żądam⁴².

Dan z Mruczyna, siódmego dnia września, roku od narodzenia Pana Chrystusowego 1590.

Waszej Miłości wszego dobra, życzliwy brat i służyć rad

Krzysztof Bronisz, ręką swą

Z epistoły napisanej niemal w rocznicę zredagowania przez Umiastowskiego listu dedykacyjnego wynika, że prowadził on z Broniszem regularną korespondencję, z której jedną z otrzymanych odpowiedzi postanowił upublicznić, czyniąc ją niejako czynnikiem sprawczym oddania *Nauki* pod prasę drukarską. O nadawcy epistoły nic nam dziś nie wiadomo, trudno nawet zgadywać, w którym Mruczynie⁴³ podpisał list, zaś faktu studiowania przezeń w Akademii Krakowskiej nie udało się dotąd potwierdzić.

Forma wypowiedzi wyrażająca przeświadczenia szerszego grona pozwala widzieć w Krzysztofie Broniszu sprawnego autora, który rzeczowo i klarownie przedstawił swoje racje, posługując się popularnymi toposami i porównaniami. Przypomina

37 *alumnus* (łac.) – wychowanek, uczeń.

38 *pobudzenie* – zachęta, namowa.

39 *a* – i.

40 *dostatecznie* – obficie.

41 *mam za to* – mniemam, sadzę, uważam.

42 *żądam* – proszę.

43 *Mruczyn*, hasło w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 6, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1885, s. 770.

Umiastowskiemu o obowiązku dzielenia się wiedzą⁴⁴, zdobytą między innymi w Akademii Krakowskiej porównanej do konia trojańskiego. „Analogia ta była bardzo popularna i w literaturze polskiej funkcjonowała w dwóch zasadniczych postaciach: 1. koń trojański = szkoła; 2. koń trojański = «dom», «ród»”⁴⁵. Jak wynika z ustaleń dokonanych ostatnio przez Radosława Grześkowiaka⁴⁶, pierwszym autorem, który zestawiał Akademię Krakowską z koniem trojańskim, był u nas prawdopodobnie Stanisław Orzechowski (1513–1566) (w oracji na pogrzebie Zygmunta I z 1548 roku).

Pochwale Akademii Krakowskiej towarzyszyło w liście Bronisza „upomnienie” Umiastowskiego, którego dzieło funkcjonujące w obiegu rękopiśmiennym przyniosło autorowi uznanie ludzi „rozsądku wielkiego” (k. D₂ verso). Zredagował to „upomnienie” w czasach, w których „opublikowanie każdej książki w języku ojczystym” uznawano „za pomnożenie kultury narodowej, a twórczość literacką za społeczny i obywatelski obowiązek każdego wykształconego i uzdolnionego Polaka”⁴⁷. „Przetrzymanywanie” prac w manuskryptach, w okolicznościach sprzyjających ich wydaniu, poczytywano za „postępowanie nieetyczne obywatelsko”⁴⁸.

Siła perswazyjna tego listu okazała się na tyle wystarczająca, by Umiastowski po z górą siedmiu miesiącach podpisał 22 kwietnia 1591 roku przedmowę pod tytułem *Autor do Czytelnika łaskawego*, będącą w pewnej części odpowiedzią na list Bronisza i ujawniającą przy tym kulisy pracy nad antymorowym poradnikiem. Traktując swą pisarską robotę jako patriotyczne posłannictwo, wzorem wielu innych szesnastowiecznych autorów przywołał myśl Platońską przejętą za pośrednictwem Cyncerona⁴⁹ – „nie tylko gwoli sobie urodziliśmy się, ale częścią przyjacielom, częścią ojczyźnie” (k. D₃ verso) – by poinformować:

44 Zob. E.R. Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłum., oprac. A. Borowski, Kraków 1997, s. 94–95.

45 M. Skwara, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Szczecin 1999, s. 416.

46 R. Grześkowiak, *Trojański koń panegirystów. Studium staropolskiej popularności pewnego toposu*, „Stylistyka” (w druku). Za udostępnienie tekstu składam Autorowi serdeczne podziękowania.

47 T. Bieńkowski, *Rola pisarza i literatury w świetle wypowiedzi z XVI i XVII wieku*, w: *Problemy literatury staropolskiej*, seria pierwsza, red. J. Pelc, Wrocław 1972, s. 227.

48 Ibidem, s. 238.

49 Zob. B. Otwinowska, *Język – naród – kultura. Antecedencje i motywy renesansowej myśli o języku*, Warszawa 1974, s. 216. Wedle Otwinowskiej był to jeden z najczęstszych toposów przywoływanych przez ówczesnych pisarzy. Fraza ta towarzyszyła wielu wypowiedziom autorów walczących o kulturę narodową w wieku XVI. Zob. też eadem, *Wyraz „ojczyzna” na przestrzeni życia i twórczości Jana Kochanowskiego*, „Poezja” 1980, nr 8/9, s. 58.

» będąc prośbami przyjaciół swych uprzejmemi zwyciężony, abym jakie *compendium*⁵⁰ opisał, jakich by ratunków naprzeciwno morowemu powietrzu mogli używać, za krótki czas dla prędkiego ratunku pierwej w *compendium* opisałem był. Która moja praca niewielka, czasu gwałtownej potrzeby była za wielką i wdzięczną od prawdziwych przyjaciół przyjęta. A stąd się mojej pracy przyjętej wdzięczność pokazywała, gdy się do przepisania przestrogi ode mnie podanej uprzedzali⁵¹. Bacząc⁵² ja, że tak niewielką rzecz za wdzięczne chętnie przyjmowali i u siebie wielce poważali, tak wielkimi ich chęciami zhołdowany będąc, większy plac czasu mając, dostateczniej i szerzej o tym biczu Bożym srogim morowego powietrza *Naukę* umyśliłem pisać (k. D₃v).

Umiastowski potwierdził zatem funkcjonowanie „roboczej” wersji dziełka w obiegu rękopiśmiennym przed 1589 rokiem. Zwieńczenie pracy nad wersją przeznaczoną do druku określił następująco: „któregom dnia i miesiąca i roku koniec uczynił, z listu mego, którym dedykując te księgi, do Jego Miłości Książęcia Jerzego Czartoryskiego pisał, zrozumiesz” (k. E). Dodał także, iż w liście tym wyraźnie artykułował potrzebę oddania poradnika pod prasy drukarskie: „abym skwapliwy był na światło wydać [*Naukę* – A. S.] stamtąd że wyczerpniesz” (k. E). Przywołanie daty położonej pod przypisaniem wyraźnie wskazuje, że Piotrowi z Klimont nie można przypisać winy za opieszałość w edycji poradnika (w sytuacji rozprzestrzeniania się zarazy). Umiastowski dodawał przy tym, że jego antymorowe rękopiśmienne zalecenia, jeśli „komu się jedno do ręki dostały, niektórym dla czytania, niektórym też dla przepisania, i ustnie, i listownie mię upominali, abym więcej dla miłej ojczyzny, której każdy z nas wiele ma być powinien, potym też dla przyjaciół, co by się wszystkim mojej pracy wdzięcznym mogło dogodzić, moją pracą między ludzie podał” (k. E).

„Upominań przyjacielskich” Piotr Umiastowski – wedle własnego świadectwa – odebrał zatem więcej, choć tylko epistoła Bronisza znalazła się wśród tekstów reklamujących *Naukę*. Oczywiście nie da się rozstrzygnąć, czy Bronisz napisał „list przyjacielski” na użytek przyszłej edycji, czy też jego list prywatny, pozbawiony typowych elementów inskrypcyjnych i opatrzony tytułem nadanym (przez autora poradnika? i/ lub drukarza?) został uwieczniony w druku z 1591 roku.

W szesnastowiecznych poradnikach antymorowych stworzonych przez rodzimych lekarzy w językach łacińskim i polskim prośba przyjaciela jako przyczyna

50 *compendium* (łac.) – krótsza wersja, skrót.

51 *uprzedzać* – ubiegać.

52 *baczyć* – sądzić, uważać.

pisania⁵³ pojawiła się już u początku tego rodzaju piśmiennictwa w Polsce. Maciej z Miechowa (1457–1523), autor „pierwszego pisma naukowego wydanego w Polsce”, który „zapoczątkował [...] u nas drukowane piśmiennictwo medyczne”⁵⁴, w wydany w Krakowie w 1508 roku dziele *Contra sevam pestem regimen accuratissimum* wyznawał Janowi Hallerowi (ok. 1467–1525), który dzieło „wyprasował”:

» Wyraziłeś życzenie, Panie Janie, abym ci dał przepisy przeciw morowemu powietrzu. Ja zaś, gdy się dowiedziałem, że w tym naszym mieście Krakowie (dzięki Bogu najlepszemu) zaraza nie grasuje i nie grozi mu ani z przyczyn wyższych, ani z ziemskich, czyniąc zadość Twemu życzeniu, daję ci ogólne pouczenie, jak chronić się przed morem, które nie tak dawno dałem jednemu z najdroższych moich przyjaciół na Węgrzech; abyś, gdy pojawi się jakakolwiek zaraza nie z przyczyn niebieskich, jak mówią, ale przez styczność z przybyszami (oby tego nie było!), mógł łatwo siebie i swoich od srogości jej odgrodzić i zachować⁵⁵.

U genezy antymorowego dziełka Miechowity stała „obawa przed dżumą, która od roku 1505 do 1516 szerzyła się w Polsce, ale w chwili, gdy Miechowita pisał swe rady, [...] nie dotarła jeszcze do Krakowa, a tylko w pierwszym (1505) roku wiele ofiar pochłonęła w Poznaniu”⁵⁶.

Malcher Piotrkowita (zm. 1600), podpisując 5 stycznia 1579 roku w Pucku dedykację do Jana Kostki (ok. 1529–1581), nie tylko podkreślał, że przybycie nad Bałtyk dworu jego mecenasa i adresata listu dedykacyjnego zbiegło się w czasie z pojawieniem się niepokojących wieści – „poczęto” bowiem „morowem powietrzem na kilku miejscach, zwłaszcza około Królewca, ba, i we Gdańsku potajemnie trwożyć”⁵⁷, ale też dodawał, że doniesienia te sprawiły, iż „niektórzy przyjaciele i towarzysze moi, i służebnicy Waszej Wielmożności prosili mię o to z pilnością, abych im jaką informacją albo przestrogę po polsku napisał, wedle której się sprawując, mogliby za pomocą Bożą tego morowego jadu na wszelakim miejscu się chronić”⁵⁸.

53 Zob. A. Gorzkowski, *In principio erat... Pragmatyczne aspekty topiki egzordialnej*, w: *Retoryka dziś. Teoria i praktyka*, red. W. Przychyna, R. Przybylska, Kraków 2001, s. 346.

54 L. Krakowiecka, *Maciej z Miechowa. Lekarz i uczonej Odrodzenia*, Warszawa 1956, s. 133.

55 Ibidem, s. 141–142.

56 Ibidem, s. 142.

57 M. Piotrkowita, *Przeciw morowemu powietrzu przestroga, z przedniejszych doktorów nauki lekarskiej dla ludu pospolitego napisana*, b.m.d. [1579], k. [2 recto].

58 Ibidem, k. [2r]–[2v].

Geneza *Przeciw morowemu powietrzu przestrogi* łączyła się – jak należy przypuszczać – między innymi z perspektywą konieczności zmierzenia się z nadciągającą zarazą, zaś słuszność podjęcia pracy nie podlegała wątpliwości, albowiem Piotrkowita był świadom, podobnie jak Umiastowski kilkanaście lat później, że wydawane dzieło może sprawić, by rodacy w czasie moru „jako bydło nie zdychali”⁵⁹. Notabene Umiastowski nie nadmienia o dziele Piotrkowity, który w 1579 roku podkreślał, że skoro:

» u nas w Polsce częste mory z inszych stron prze nieopatrzność zanesione bywają, a do tego czasu żaden doktor (daremnej jako rozumem pracy uchodząc, gdyż *aggravat labor, quem nulla praemia sequuntur*⁶⁰) tego się nie podjął, aby wždy jaką radę, której by się *in defectu medicorum*⁶¹ ludzie trzymali, [...] na piśmie podał. Dałem się namówić, żem tę informację na żądanie przyjacielskie tak jako i najlepiej, i nakrócej, *in peregrinatione*⁶² a prawie w drodze z Waszą Wielmożnością, być mogło napisał⁶³.

Zestawienie trzech antymorowych traktatów stworzonych przez polskich lekarzy w wieku XVI ujawnia uderzające podobieństwa. Wszyscy pisali dla ludu polspolitego⁶⁴ w obliczu nadchodzącej zarazy i wszyscy jako jedną z przyczyn podjęcia pisarskiego trudu wskazywali „przyjacielskie napomnienia”. Dziś znamy personalia tylko jednego z owych przyjaciół, Krzysztofa Bronisza, autora listu, do którego odsyła w jednym z haseł *Bibliografia polska*⁶⁵.

BIBLIOGRAFIA PODMIOTOWA

Umiastowski P., *Nauka o morowym powietrzu na czwory księgi rozłożona*, Andrzej Piotrkowczyk, Kraków 1591.

BIBLIOGRAFIA PRZEDMIOTOWA

Album studiosorum Universitatis Cracoviensis, t. 3: (*Ab anno 1551 ad annum 1606*), fasciculus 1: (*Ab anno 1551 ad annum 1589*), editionem curavit A. Chmiel, Cracoviae 1896.

Benkowski F., *Historia literatury polskiej*, t. 2, Warszawa–Wilno 1814.

59 Ibidem, k. [5r].

60 *aggravat labor, quem nulla praemia sequuntur* – przytłoczył trud, za którym nie idzie żadna zapłata.

61 *in defectu medicorum* – w braku lekarzy.

62 *in peregrinatione* – w podróży.

63 Ibidem, k. [5r]–[5v].

64 Zob. L. Krakowiecka, *Maciej z Miechowca...*, s. 143, 148.

65 Zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 2, Kraków 1894, s. 359.

Bieńkowski T., *Rola pisarza i literatury w świetle wypowiedzi z XVI i XVII wieku*, w: *Problemy literatury staropolskiej*, seria pierwsza, red. J. Pelc, Wrocław 1972.

Charewiczowa Ł., *Kłęski zaraz w dawnym Lwowie*, Lwów 1930.

Chodynicki I., *Dykcjonarz uczonych Polaków*, t. 3, Lwów 1833.

Curtius E.R., *Literatura europejska i łacińskie średnio-wiecze*, tłum., oprac. A. Borowski, Kraków 1997.

Estreicher K., *Bibliografia polska*, t. 2, Kraków 1894.

Bibliografia polska, t. 32, wyd. S. Estreicher, Kraków 1938.

Faron B., *Jak przetrwać zarazy w dawnej Polsce*, Kraków 2021.

Gajewska M., *Epidemia dżumy w Rzeczypospolitej w świetle XVI–XVII-wiecznych traktatów medycznych i zielników. Profilaktyka indywidualna*, w: *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, [cz. 1], red. A. Karpiński, Warszawa 2009.

Gąsiorowski L., *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych aż do czasów najnowszych*, t. 1, Poznań 1839.

Giedroyc F., *Mór w Polsce w wiekach ubiegłych. Zarys historyczny*, Warszawa 1899.

Źródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 1909, t. 105, nr 3.

Gorzkowski A., *In principio erat... Pragmatyczne aspekty topiki egzordialnej*, w: *Retoryka dzisiaj. Teoria i praktyka*, red. W. Przyczyna, R. Przybylska, Kraków 2001.

Górski K. et al., *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt, przykłady* oprac. J. Woronczak, Wrocław 1955.

Grześkowiak R., *Trojański koń panegirystów. Studium staropolskiej popularności pewnego toposu*, „Stylistyka” (w druku).

Karpiński A., *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000.

Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, Warszawa 1981.

Knot A., *Dwór lekarski Stefana Batorego*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1928, t. 8, nr 2.

Koźmiński S., *Słownik lekarzów polskich*, Warszawa 1883.

Kowalska D., *Obraz zarazy w świetle traktatu medycznego Piotra Umiaostowskiego pt. Nauka o morowym powietrzu na czwory księgi przełożona [sic!] (1591)*, „Roczniki Humanistyczne” 2021, t. 69, nr 6.

Kracik J., *Staropolskie postawy wobec zarazy*, wyd. 2, uzup., Kraków 2012.

Krakowiecka L., *Maciej z Miechowa. Lekarz i uczony Odrodzenia*, Warszawa 1956.

Kronika lekarzy krakowskich do końca XVI wieku. Przyczyunki archiwalne, zebrał J. Lachs, Kraków 1909.

Kubala L., *Czarna śmierć*, w: idem, *Szkice historyczne*, seria druga, Lwów 1880.

Kuran M., *Źródła barokowej wiedzy medycznej i ich autorytetu oraz zaufanie wobec leczących w świetle wybranych tekstów z pierwszej połowy XVII w. o zwalczaniu dżumy*, „Analecta” 2020, nr 2.

Lachs J., *Polscy uczniowie padeuskiej szkoły lekarskiej (ciąg dalszy)*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1924, t. 1, nr 3/4.

Latacz E., *Czartoryski Jerzy*, hasło w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, red. W. Konopczyński, Kraków 1938.

Lernet J.N., *Rozprawa o morze*, tłum. K.T. Soczyński, „Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk” 1817, t. 11.

Lewandowska-Malec I., *Ratunek przed morowym powietrzem. Bezpieczeństwo obrad sejmowych i sejmikowych na przełomie XVI i XVII wieku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2008, t. 9.

- Maciejowski W.A., *Piśmiennictwo polskie*, t. 3, Warszawa 1852.
- Mayenowa M.R., *Walka o język w życiu i literaturze staropolskiej*, bibliografię oprac. B. Otwinowska, L. Pszczółowska, J. Puzynina, Warszawa 1955.
- Michalski A., *Epidemie dżumy na ziemiach księstwa klewańskiego książąt Czartoryskich*, w: *Symposium na temat Epidemii w Polsce od czasów najdawniejszych po czasy współczesne. Teksty referatów. Kraków, 17-18 listopada 2005*, Kraków 2005.
- O pochodzeniu i początkach kariery domu książąt Czartoryskich*, „Słupskie Studia Historyczne” 2013, nr 19.
- Mikulski T., *Ród Zoilów. Rzecz z dziejów staropolskiej krytyki literackiej*, w: idem, *Rzeczy staropolskie*, wstęp W. Weintraub, Wrocław 1964.
- Mruczyn*, hasło w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 6, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1885.
- Niesiecki K., *Herbarz polski*, t. 9, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1842 (pierwodruk: *Korona Polska*, t. 4, Drukarnia Collegium SJ, Lwów 1743).
- Ocieczek R., *Dedykacje Jana Kochanowskiego*, w: eadem, *Studia o dawnej książce*, Katowice 2002.
- O różnych aspektach badań literackiej ramy wydawniczej w książkach dawnych*, w: *O literackiej ramie wydawniczej w książkach dawnych*, red. R. Ocieczek, Katowice 1990.
- Rama utworu*, hasło w: *Słownik literatury staropolskiej. (Średniowiecze. Renesans. Barok)*, red. T. Michałowska, współudział B. Otwinowska, E. Sarnowska-Temeriusz, Wrocław 1990.
- Staropolskie listy dedykacyjne*, w: eadem, „*Sławorodne wizerunki*”. *O wierszowanych listach dedykacyjnych z XVII wieku*, Katowice 1982.
- Otwinowska B., *Język – naród – kultura. Antecedencje i motywy renesansowej myśli o języku*, Warszawa 1974.
- Wyraz „ojczyzna” na przestrzeni życia i twórczości Jana Kochanowskiego*, „Poezja” 1980, nr 8/9.
- Paprocki B., *Herby rycerstwa polskiego*, Maciej Garwolczyk, Kraków 1584.
- Pilarczyk F., *Stemmata w drukach polskich XVI wieku*, Zielona Góra 1982.
- Piotrkowita M., *Przeciw morowemu powietrzu przestroga, z przedniejszych doktorów nauki lekarskiej dla ludu polskiego napisana*, b.m.d. [1579].
- Siarczyński F., *Obraz wieku panowania Zygmunta III*, cz. 2, Lwów 1828.
- Sitkova A., *Literacka rama wydawnicza w edycji dzieła Malchera Piotrkowity pt. „Przeciw morowemu powietrzu przestroga”*, „Tematy i Konteksty” 2021, nr 11: *Literatura wobec kryzysu epidemii*.
- O tekstach zalecających w postylli Marcina Białobrzzeskiego*, w: *Wypowiedzi zalecające w książce dawnej i współczesnej*, red. M. Jarczykowska, B. Mazurkowska, udział M. Marcinkowska, Katowice 2015.
- Skwara M., *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Szczecin 1999.
- Sobieszczański F. M., *Umiaostowski (Piotr)*, w: *Encyklopedia powszechna [S. Orgelbranda]*, t. 26, Warszawa 1867.
- Starczykowska K., „*Pomiędzy nadzieją a trwogą*”. *Życie codzienne w czasie ucieczek przed epidemiami w Rzeczypospolitej od połowy XVI do początku XVIII wieku*, w: *Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, cz. 2, red. A. Karpiński, Warszawa 2015.
- Statuta nec non liber promotionum philosophorum in ordinis universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*, edidit J. Muczowski, Cracoviae 1849.
- Śnieżko D., *Morowe powietrze w perspektywie uniwersalnej: Kronika, to jest historia świata (1564) Marcina Bielskiego*, „Tematy i Konteksty” 2021, nr 11: *Literatura wobec kryzysu epidemii*.

Tkacz B., *Ważniejsze traktaty o chorobach zakaźnych z krakowskiej szkoły od XV do XVII wieku*, „Przegląd Epidemiologiczny” 1964, nr 2.

Umiastów, hasło w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, red. B. Chlebowski, według planu F. Sulimierskiego, Warszawa 1892.

Wierzbowski T., *Bibliographia Polonica XV ac XVI ss*, vol. 1, Varsaviae 1889.

Windakiewicz S., *Materiały do historii Polaków w Padwie*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” 1892, t. 7.

Wisniewski M., *Historia literatury polskiej*, t. 9, Kraków 1857.

Wrześniński S., *Epidemie w dawnej Polsce*, Zakrzewo 2011.

Wybór tekstów źródłowych do dziejów medycyny polskiej, red. T. Brzeziński et al., Kraków 1983.

Wyrobisz A., *Misericordia pestis tempore. Postawy i zachowania w czasie zarazy w Polsce nowożytnej (XVI–XVIII w.)*, w: *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, A. Karpiński, Warszawa 1999.

SŁOWA KLUCZE: Piotr Umiastowski, Krzysztof Bronisz, list, literacka rama wydawnicza, XVI wiek, epidemia

CRITICAL EDITION OF *LIST PRZYJACIELSKI [A FRIENDLY LETTER]* BY KRZYSZTOF BRONISZ IN THE TREATISE *NAUKA O MOROWYM POWIETRZU NA CZWORY KSIĘGI ROZŁOŻONA [A STUDY ON BAD AIR IN FOUR VOLUMES]* (1591) BY PIOTR UMIASTOWSKI

The article, which collates previous knowledge about Piotr Umiastowski (‘a doctor in sciences philosophical and medical’, whose work dates probably to the turn of the seventeenth century), centres on the *List przyjacielski upominający Autora do wydania tych ksiąg [A Friendly Letter to Hasten the Author to Publish these Volumes]*, written by Krzysztof Bronisz in Mruczyna on 7 September 1590. It is one of the texts constituting the literary publishing framework of *Nauka o morowym powietrzu na czwory księgi rozłożona [A Study on Bad Air in Four Volumes]*. On the one hand, this text provides proof of the failed efforts of Piotr Umiastowski to secure funding to print the work (testimony on which can be found in the dedication letter to Jerzy Czartoryski). On the other hand, it provokes the author to formulate a preface titled *Autor do Czytelnika łaskawego [From the Author to the Kind Reader]*, exposing the behind-the-scenes of the creation of the work and the functioning of its shortened version in manuscript circulation.

Juxtaposing the *Nauka o morowym powietrzu na czwory księgi rozłożona* with the anti-miasma works by other Polish doctors of the sixteenth century (Maciej from Miechowo, Malcher Piotrkowita), suggests that these authors were particularly

eager to point to friendly requests, which they yielded to, fulfilling their Christian and civic duty at the same time, as reasons for publishing.

The article includes a critical edition of the *List przyjacielski upominający Autora do wydania tych ksiąg* by Krzysztof Bronisz, a figure completely unknown, though noted twice in the *Bibliografia polska* [*The Polish Bibliography*] by the Estreichers.

KEY WORDS: Piotr Umiastowski, Krzysztof Bronisz, letter, literary publishing framework, sixteenth century, epidemic